

ՀԱՆՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1 ՓԵՏՐՎԱՐ 1866

ՀՐԶԱՆ Բ. Գ. ՏԱՐԻ

ԹԻՒ 101

Այլ հրատարակուի ամէն ամսոյ 4. 8. 16. և 23ին
Բաժանորդութեան գինը տարեկան 20 Դրանք
Ստորագրութիւնները տարւոյն սկիզբէն կը սկսին
Ջատ Թերթ եւ տարեկանէն պակաս չի ծախուիր

Դուռնս երթալիքներուն չամբու ծախքը առնողին վրայ
Ստորագրութեան տեղն է ԵՐԵՒԱՆԻ տպարանը
Ճանուցումի համար զատ սակարկութիւն կըլլայ

ՍԻՐԻԱԼԱՆԵՐՈՒ ՈՒՎ ԵՆ

Հարոյնախոսիւն. Տե՛ս երբ. 17

"Ոմանք կը կարծեն թէ կարմիր ծովուն անունը
Եզոմայ ծով բնուելէն եկած է. որովհետեւ եւ
"քէն" եկող մասնաւորները անիկայ Եզոմայեցոց
"ծով անուանեցին. Իայց Ուրլան արդէն այս կար-
"ծիքս հերքած է,"

"Ուրլանը չէմք կարգացած, եւ կարդալու ալ
միտք մը չունիմք. վասն զի ո՛չ Ուրլան եւ ո՛չ Մու-
լէր՝ եզոմին դէմ բան մը չեն կրնար ընել. եւ Ե-
զոմայեցիները կամ կարմիրները չէ՛ թէ եմքի՝ ալ
շատ հին անունները այս ծովուս եզերքը կը բնակե-
ին. թիւ որ Մովսէս այս ծովուն Եզոմայեցիներուն
անցած կողմը Սուփայ կամ Լիւիւսի ծով* կանուա-
նէնէ՛ անոր համար է որ իրօք՝ այն տեղը ծովու
նիւն (սաղ) շատ կար. Իայց այն ալ յայտնի կընէ
որ Եզոմայեցիներուն Եզոմայուսէն ելլելէն էփ ա-

ղէկ առաջ Եզոմայեցիները. հոն բնակութիւննին
հաստատեալ էին. Լսիկայ հակառակութիւն չվերցը-
նիր. եւ յունական երէ-մբաս մականունով կոչուած
Պարսկին յո նական առասպելէն քիչ մը աւելի հա-
ւանականութիւն ունի. Կարելի է որ այն Պարսկը
եւ* կըսուէր, եւ Պարսոս Պարսկը որ ԼԹԵՆԶ
կը բնակէր, երէ-մբաս թարգմանց. (Ստրաբոն.
աշխարհագր. գր. Ժ.Օ.) :

"Սուլէրին կարծիքն ինչ որ ըլլայ ալ նէ՛ այն
երկրին բնակիչներուն հիմակուան անունը վրայ
հետաքրքրական տեղեկութիւն մը կը տանամք, որ
մինչեւ հիմայ Եւրօքը կըսուէր, Եզոմայեցոց պէս
Լսիկայ կը հաստատէ Մուլէր. Պարէզնի հետեւ-
եալ խօսքերը վկայութիւն բերելով.

"Պարէզնի կարմիր ծովուն անունը կը բացատ-
"րէ իրիւն անոնց անուն՝ զոր հոյ՞քը հոմերոսէ կան-
"ուանեն. այսինքն՝ հիմեալ կամ հոմալը, որ ըսել է
"Կարէր. վասն զի այս ազգին անունն ու Լրաբերէն
"հոմեր (կարմիր) բառը մէկ արմատէ են. Կարէր ա-
"նունովն է որ աշնուազգի հիմեալները կամ սա-
"րէացիները սեւամորթ ազգերէն կը զատուին.
"եւ այս ցեղը շո՛ հին ժամանակ ՚ի վեր Լրաբիայի
"եւ Եզոմայեցոց մօտ երկիրներուն արեւելեան

* Եւրոպայի մէջ հայերէն Թարգմանութիւնը
միշտ կարմիր ծով կանուանէ. իսկ Եզոմայական
բնագիրը կընէր (սաղ) ծով կը գնէ. Ժ. Բ. Բ. Բ. Բ.

« Եւ արեւմտեան եւ հարաւային ծովեզերքը բռնած
 « Եւ : Եւս երկիրներէն ելած են այն ազգերը՝ զորս
 « Յոյնք քիւնէիք անուանեցին . այսինքն՝ պոնտիկ .
 « Կամ քիւնէիքն : »

« Եւս հատուածը շատ արժէք ունի : Միայն մէկ
 բան մը կը պահուի . եւ այն է՝ որ հոմերիկ , փիւ-
 նիկեցի , եւ Էդոմայեցի , այսինքն՝ կարմիր , երեք
 յեզուաց մէջ մի եւնոյն նշանակութիւնն ունին : »

« Քրիստոսէ հինգ դար մը առաջ Էբրոդոտոս
 փիւնիկեցիներուն Էդոմայեցիներէն ծագումը կը
 ասոյնար : »

« Պարսիկները կըսեն՝ կըսէ . . . Թէ փիւնի .
 « Կեցիք էրիւթրեան (կարմիր) ըսուած ծովուն քո-
 « վերէն մեր ծովեզերքը գալով ծովափն երկար ծա-
 « նապարհորդութիւններու ձեռք վարկին հիմակ-
 « ուան բնակած երկիրնին հաստատուելէն անմիջա-
 « պէս ետքը . . . (Պարս. Էր. Ե.) : Եւ ուրիշ տեղ
 մ'ալ կըսէ . « փիւնիկեցիք աստեօք էրիւթրեան
 « (կարմիր) ծովուն եզերքը կը բնակէին , ինչպէս որ
 « իրենք կըսեն . բայց անկէք Եսորոց կ'զերքն ան-
 « ցան ու հոն հաստատուեցան . . . (Պարս. Էր. 89) : »

« Եւս ծագումը կը նշանակէ նա՝ եւ Գիօնէ-
 « սիոս՝ աշխարհաշուրջ մականաւանդալը . որուն ժա-
 « մանակը աւելի ետք է . բայց հին հեղինակներուն
 կը հետեւի . « Գիւնիներն այն ծովուն քով (կը բնա-
 « կին) որ փիւնիկեցի կըսուին էրիւթրեան ըսուած
 « մարդոց ցեղէն . »

« Եւս ուրիշ կարմիր ժողովրդեան մ'ալ հետքը
 բռնեցին , որ մեզ այն կ'ըսէր ժողովրդեան կը մո-
 տեցնէ՝ զորս Ելէքսանդր անհայր անմայր ձգեց
 Եսթեան ծովուն քովերը . եւ կ'ըսէր Սիրիլայն ալ
 անոնք գրաւեցին : »

« Եւ յիշատի փիւնիկեցի բառը Էդոմայեցի բառին
 թարգմանութիւնն է . եւ անոր պէս՝ կ'ըսէր ըսել է :
 Էիմայ տե՛ս որ մեր Յունարէն բառարանները ըս-
 տագրաբանութիւններն ի՞նչ կընեն : »

« Ֆիւնիկէ . արմաւենի . պտուղներուն կարմիր
 « լլալուն համար . — Ֆիւնիկէ . կարմիր . ծիրանի .
 « ծիրանոյ գոյն . Եւ ետքը « Ֆիւնիկէ . փիւնիկէ . ըստ
 « բառին՝ արմաւենեաց երկիր . որպէս թէ կ'ըսէր կամ
 կ'ըսէր ինչ-էն ըստ իշտին՝ եզած՝ չորար : »

« Հայտնի է թէ ի՞նչպէս երկար ատեն միջերկ-
 րական ծովն տիրապետող այս կարմիրները բոլոր
 ծովեզերքը զաղթականներ ցրուեցին իրենցմէ . ուս-
 տի պէտք չէ՝ զարմանալ , երբ ամէն կողմ երբեքեւ
 անուն քաղաքներ եւ երկրներ անուն աղբիւր եւ նոյն
 անունով գոյնակներ գտնենք : Հայտնապէս ա-
 ռեւք ամեն ալ փիւնիկեցի կամ Էդոմայեցի կամ

կարմիր ըսել են :

« Սիւրիայ՝ ինչպէս որ կը տեսնուի , պատմութե-
 նէ է . եւ կրնայ մեզ բազմաթիւ Սիրիլաներուն
 ծագումը ծածրան գնել , որ մինչեւ հիմայ բացատ-
 րուած չէ : »

« Եւս կէց զատ՝ երբ համոզել կուզեմք թէ Ե-
 դամ եւ Եսա եւ Էդոմայեցիք , այսինքն՝ կարմիր-
 ները կրնան էրիւթրեան Սիրիլաներուն սկզբնաւո-
 րութիւնն կամ բունը ըլլալ . պէտք չէ՝ կարծել թէ
 ասիկայ քրիստոնէութեան կամ սուրբ Գրոց յարե-
 լէ . Եւ Եսա Էդոմայեցիքն ուրիշ է : Սուրբ Գրքէն
 դուրս է՛ի աղէկ հեթանոս հեղինակներ կը գրե-
 նեմք , որ Սիրիլաներուն հայրենիք կոչուան արե-
 ւելքը : »

Եւրոպայէ

ԵՐԵՒԱՆ ԵՅՈՒԹԻՒՆ

Եւրոպայէ ԵՅՈՒԹԻՒՆ ԵՄ ԵՐԵՒԱՆ 18

Վրան որ մարտի Ժերմանի իւլիէնը կը հասանաւ
 ըսելուն վրայ եւ ալ ըստ ամենայնի Վարնաթին
 համամիտ եմ : Ս'արդոյս ամէն մէկ տարիքը ի-
 րեն յատուկ մտքի զօրութիւն մը ունի : Եւնանկ
 բաներ կան՝ որոց գիւտն երիտասարդի մը յա-
 տուկ է . ուրիշներ կան՝ որոց համար տարւօր
 մարդ պէտք է : Կալիլէի՝ ճօճանակին երթեւեկին
 զուգաջափ տեւողութիւնը գտաւ նէ 18 կամ
 20 տարուան էր : * Ինքէ տակաւին դպրատունն
 էր՝ երբ մարդկային մարմնոյ կազմութեան մէջ
 մանցարանը գտաւ : Հարկէ յիշուան տարուան էր՝
 որ ըմբռնական նոր բնախօսութեան ամենագեղե-
 ցիկ գիրքը շարագրեց արեւն շրջանի վրայ : Պիւֆօն
 եօթանասուն եւ մէկ տարուան էր՝ երբ իր կա-

* Պիւֆօն ընդհանուր Կենսագրութեան մէջ կըսէ . « 1582
 « ին էր երբ Կալիլէի՝ տալն եւ ութը կամ քը-
 « սան տարուան ըլլալով՝ այս գեղեցիկ գիւտե-
 « ընուն մէկը եւ առաջինը գտաւ : Օր մ. Բի-
 « ճայի մայր եկեղեցին գտնուելով դիտեց կա-
 « մարէն վար կախուած կանթեղի մը երեքիւր-
 « եւ տեսաւ որ ճօճելուն միջոց ժամանակը
 « հաւասարաչափ է . եւ կրկին կրկին փորձե-
 « ընելով նոյնը հաստատեց : Ըստ մը խելքը-
 « ալաւ թէ այս բնական երեւոյթը ինչպէս կը-
 « նայ ծառայել ժամանակը ճշգիւ չափելու . եւ
 « այն դադարաւ մտքին ամենեւեմ լեւելով
 « յիշուան տարի ետքը ի գործ դրաւ աստղա-
 « բաշխական դիտողութեանց սահմանաւ ժա-
 « մացոյց մը շինելու » : (Ծան. Կէլլէն) :

տարեւազոյն գործը, յամենայն բնութեան գիրքը չինեց։*

Հասն ազէկ՝ կը հասկըցուի որ երիտասարդ մը անակնկալ եւ առաջուց չգիտցուած՝ եւ աչքի զարնելու բաներ կը գտնէ։ Վասն զի ասոր համար ինչ պէտք է։ Արտագահաս սրամտութիւն, յանկարծ մտացը մէջ լոյս մը ծագիլը։ Եւ ասոնք ունի երիտասարդութիւնը։ Բայց՝ օրինակի համար ըսենք, արեւն շրջապէս գտնելու համար, որ շատ մը այլաբուն պըռճուք բաներուն արդիւնքը պիտի ըլլայ։ մտադրութեան եւ մտածութեան ընդունակութիւն մը, եւ դիտողութիւններն ըստ պատշաճի փրարու քով կարգադրելու կարողութիւն մը պիտի ըլլայ։ որ հասուն հասակի գործ է։

Սարգոյս հոգին մէկ է՝ եւ բազմապատիկ։ Մէկ է իր էութեամբը։ բազմապատիկ է կարողութիւններովը։ Եւ այս կարողութեանց զարգացումն ամէնը մէկէն չըլլար։ յաջորդաբար իրարու ետեւէ կըլլայ։ Մէկ տարիին մէջ տիրողները ուրիշ տարիին մէջ տիրողներէն տարբեր են։ Մէկ մարդ մը որ այս տեսութեան կէտը բռնելով մեր կարողութեանց խաղը նկատէ երկար ապրող եւ երկար ժամանակ գրքեր կրող հեղինակներուն վրայ, ինչպէս են Պօսիւէ, Փօնդընէլ, Վօլթէր։ կը տեսնէ որ այն կարողութիւններն իրարու յաջորդած են։ կը տեսնէ որ ասոնց մէկ քանին տկարացած առեւտրերը միւսները երեւան կըլլեն։ գոցէ այն ալ նկատէ որ ծերութեան ատենները պատուականութեան կողմէ երիտասարդականներէն ետ չեն մընար։

Քօրնարօին գիրքը չորս ծառէ կը բաղկանայ։**

* Այս գիրքն որ գաղղիներէն Էյս Գըլա Նաթի կըսուի, աշխարհիս ստեղծուածը բնական կերպով կը բացատրէ՝ սուրբ գրոց ըսածին պէս վեց ժամանակի բաժնելով ամէն մէկ արարածոց ստեղծումը։ Մէջը նոր եւ սուրբ գրոց մէկնիւններն ընդհանրապէս հասկըցածին հակառակ բաներ կան։ ուստի ամէն աստուածաբանից ընդունելի չէ։ Եւ Ֆէլէր Վիւֆօնի դըրութիւնը հերքած է հրեանք իմաստասիրական, (Քաղէշիզմ ֆիլոզօֆիք) մակագրեալ գրքովը։ (Ծան. Բարդ)։

** Այս ծառերը պիտի առաջ զատ զատ հրատարակուած են։ ետքը միացած են ծառի յաղագս ծովայինայ խորագրով։ անոնցին տպագրութիւնը որ երեք ծառ կը պարունակէ, 1888ին բաժնուա եղաւ։ (Ծան. Կէլի)։

երրորդը մասնաւոր վերնագիր մը ունի։ Բնագրն է՝ Սարգոյս պարբերական Լիւն-Էյս։ Եւ այսպէս կը խօսի։ «Պէտք է խոստովանիլ որ մարդոյս հոգին աստուածութեան ամենալուսեմ գործերն ունի մէկն է,»։

Առաջին ծառը գրեց նէ 88 տարեկան էր։ երկրորդին ատենը 86 տարեկան։ երրորդին՝ 91, եւ չորրորդին 95 տարեկան։ Չորսն ալ ուրիշ բան չեն, եթէ ոչ՝ իրարու կրկնութիւն։ Բայց այս կրկնաբանութիւնը մարդ չձանձրացըներ։ վասն զի նպատակն այն ըլլալով՝ թէ կենաց տեսողութիւնը ժողովարկութեամբ ապրելէ կախումըն ունի, գիրքը որքան կրկնէ եւ որքան երկրնայ, այնքան աւելի կը հաստատէ ըսածը։

Եւ յիշի իսկ հեղինակը առ Տէր Պարպարո նաւակին մէջ մայիլ չսպէս կըսէ։ «Ճշմարիտ է որ,» եւ իմանալին կողմէն նոր բան մը պիտի չըսեմ»։ քեզի, լայց քանի որ 91 երրորդ տարին մտայ»։ ասիկայ չեմ ըսած,»։

Եւ յիշի՝ 91 երրորդ տարուան մէջ կըսէ։ «քեզի իմաց տամ ուրեմն, որ անցեալ օրերը մեր համալսարանէն քանի մի բժշկութեան եւ փիլիսոփայութեան վարպետներ քովս եկան ապրելու եղանակիս վրայ տեսնելութիւն առնելու»։ եւ շատ զարմացան տեսնելով որ քաջառողջ եմ, եւ ուժն տեղն է։ եւ ամէն զգայարանքս կատարեալ է։ եւ յիշողութիւնս եւ սիրտս եւ դատումս եւ ձայնս եւ ատամներս երիտասարդութեանն ի վեր փոխուած չեն։ եւ օրը եւ լիւն կամ ուլի ժամ գիր կը գրեմ իմ ձեռքովս։ եւ օրուան մնացորդը կանցընեմ ոտքով ձեռնելով եւ համեստ մարդու մը ներուած ամէն գուարճութիւնները վայելելով, մինչեւ անդամ երաժշտութիւնը որուն ես ալ անձամբ ազէկ մասնակից կըլլամ։ Եւ թէ որ քնարս ձեռքս առած՝ առ Լիւսուած գովաբանութեան երգեր կարդայս լսելի։ ձայնս որքան գեղեցիկ պիտի գտնէիր,»։ 91 տարուայ մարդ մը այս բաներն խօսի, եւ նոյնը կրկնէ 95 տարուան եղած ատենը, ասիկայ աւելի զօրաւոր ապացոյց կըլլայ, քան թէ 83 եւ 86 տարեկան ատենը խօսէր։

Բայց Քօրնարօ հարիւր տարեկան ատենն ալ նոյնը կրնար ըսել։ Իր եղբոր թոռներուն մէկը որ Բատուայի կուսանայ վանքը մարապետ եղած էր, իր մեծ հօրեղբորը համար գրած տեղեկութեան մը մէջ կըսէ։ «առողջ եւ աւելի մնաց»։ մինչեւ հարիւրերորդ տարին, անկողնի պէտք չուենցաւ երբէք։ ականջները չձանրացան։ եւ

Վը հաշածած էր, առաջին փոխման եղաւ ազգային շատուածները մէջ տեղէն վերցընելը: Առաքելոյն (սուրբ Վրիգորի) հետ, ետեւէն ալ լազմաթիւ զօրք առած, իր թագաւորութեան շատ երկիրները պըտըտեցաւ, նախնի պաշտաման ամէն յիշատակները ընջելով, եւ անոնց տեղը խաչը տնկելով: Ճամբուն վրայ բնաւ տեղ մը ընդդիմութիւն չգտաւ. եւ երբ Առաքելոյն կախկոպոս ձեռնադրուելէն ետքը կապաթովկիացոց կեսարիա քաղաքէն կուգար, իմացաւ որ Տարոն գաւառին մէջ տակաւին կանգուն կուրքեր կան, եւ անանկ կարծեց՝ որ միայն Տրդատայ անուան ազգած երկիւղը բաւական է անշուշտ՝ անոնք ալ կործանելու: Բայց բանն ուրիշ կերպ եղաւ: Այս գաւառը՝ չորս հարիւր տարիէն աւելի կար որ Վիսանէ եւ Վիմեար երկու եղբայրք առաջնորդութեամբ Հնդկաստանէն եկած գաղթական բազմութիւ բուրմեր գրաւած էին, գոնէ ըստ մասին: Ասոնք բոլոր սրտիւ իրենց շատուածներուն յարեալ, մէկ կողմէն ալ Հաշտենից իշխանն իրենց կոնակ, եւ իրենց լեռներուն անմատոյց ըլլալը իրենց նպաստաւոր սեպելով որոշեցին իրենց հայրենի պաշտօնը եւ ազգութիւննին ի ձեռին պաշտպանել: Երբ Վրիգոր ասոնց երկրին սահմանադրուին երեւցաւ, ասոնք գաղտնի կերպով մը աւոր դիտաւորութիւնն իմացած ըլլալով սաստկութեամբ վրան յարձակեցան, մինչեւ անգամ անոր կեանքը վտանգի մէջ դրին: Յաղթութիւնը բաւական ատեն անորոշ մնաց. եւ Հայ իշխաններուն զինուորական արուեստին մէջ գերազանցութիւնը կրցաւ անոնց դիմադրութեանը յաղթել: Հնդիկները յաղթուեցան. կուրքերն եւ մեհեաննին կործանուեցան, եւ սուրբն Վրիգոր անոնց աւերակներուն վրայ եկեղեցիներ եւ վանքեր շինելով՝ անոնց առաջնորդութիւնն Ասորի եւ իր հետը կեսարիայէն եւ Սեբաստիայէն եկող Հոյն կրօնաւորներու եւ քահանայներու յանձնեց: Աւետարանը ընդունել չուզողները կամ սպաննուեցան, կամ հեռու տեղեր բանտարկուեցան: Այս բաներս, եւ Երօտանին մահուանէն եւ սրբոյն Վրիգորի ծնանելէն եւ դաստիարակուելէն ի վեր անցած դէպքերը՝ եւ հոն պատմուած ուրիշ մար մունր բաները 225 էն մինչեւ 304 թուականի պատմութիւնը կը պարունակեն:

Հարանային

ՈՒՐԱԿԻ ՏԷ ՏԷՕ ՄՈՒՏԻՆ

ՄԻԿ ՅՕԴՈՒՆՕՐԸ

Հարանային: Տէպէտ 21

Կըսէ. կրօնից այսքան տարբեր կերպարանները իրար չհասկընալէն առաջ եկած բաներ են: Հիմնապէս ամէնը մէկ են: Թէ եւ մարդոյս համար մեծ կարեւորութիւն ունեցող խնդիրներու վրայ, ինչպէս են Աստուծոյ գոյութիւնը, հանգերձեալ կեանքը, հոգւոյն ծագումը եւ անմահութիւնը եւ իւրաքանչիւր մարդոց իւրեւ ազատ կամաց տէր՝ պատասխանատուութեան տակ ըլլալը, իրարմէ կը տարբերին: Կը փափաքի ասոնք միաբանելու, եւ խնդիր կը յարուցանէ թէ արդեօք հիմնական քաղաքականութիւնը կրօններու թշնամի է. « եւ պատասխան կուտայ. ոչ: » Բայց վէճերը հանգարտեցընելու պէտք ունի. « եւ ասոր ուրիշ կերպով չկրնար յաջողիլ: » Բայց եթէ վարդապետութիւնները եւ պաշտաւ, մունքը միացընելով, « Այս միացուցման գաղափարը շատ կը սիրէ. անոր համար սա ալ կըսէ. « գիտութիւնը կրօնները բաժանման վիճակի մէջ կը գտնէ. եւ հայեցողապէս տուաւ: » Ինչ միութիւնը նորէն կազմակերպել կառաւ: » Զարկէ: »

Պատաւորական ատեաններուն ալ բըռնածը այս կէտն է արդեօք: Երբ երկու իրարու ընդդիմամարտ անձինք գատաւորին առաջն ելլեն նէ՛ սովորութիւն կայ որ գատաւորն անոնց ըսէ. « Երբ, դուն կըսես թէ այս տեղս իմն է. բայց Պետրոս վաւերական մուրհակներով իրեն օրինաւոր ստացուածքն ըլլալը կը հաստատէ. ես ալ սա վճիռը կուտամ, որուն հնազանդելու էք: Կը հրամայեմ որ երթաք ինչպէս կըրնաք՝ նէ ձեր մէջ իրաւախոհ ըլլաք: Բնագէտները եւ գիտունները՝ որոց արդիւնքը Պիւրնուֆ մեծապէս կը գովէ, երբ գիտութեանց մասին սկզբունք մը հաստատելու համար եղած փորձերը մանր քննութեան տակ կը ձգեն, ինչ ուրիշ բան կընեն. եթէ ոչ՝ երկու կողմէն ըսուածները կը կըշտեն. մէկին ալ այս այսպէս է ըսելուն չեն նայիր. նոր ի նորոյ փորձեր կընեն. եւ իրարու հակառակ արդիւնքները լոկ պարզապէս քովքովի արձանագրելը բաւական չեն սեպեր. սխալներուն պատճառը կը բընտրեն. սրպէս զի անոնք մէկզի ընելով ճշմարտութիւնը ձեռք բերեն: »

Ինչ կըսես այն բնագետին՝ որ բան մը հաստատէ. եւ այն հաստատածը ինչ ծամբով գտած ըլլալը չըսողներով ուղիք որ ամէն մարդ իր ըսածին հաւատայ. կամ տարրալոյծ մը որ նոր լազարգրութիւն մը երեւան հանէ. բայց առանց ծանուցանելու թէ ինչ էին այն նիւթերը որոնք իրարու քով բերաւ. եւ անոնց իրար շօշափելէն ինչ երեւոյթ տեսնուեցաւ եւ ինչ արդիւնք գտացաւ. Պիտի ըսես թէ այսպիսի բաները աչքի առաջ ըլլալու են. Եւ ես կըսեմ. առաւել եւս զգուշանալու եմք կուրորէն բռնուելէն. երբ բանը պատուածային յայտնութեան եւ առ Լստուած մատուցանելու պաշտօնին վրայ է. *

Ինչէն է ուրեմն, որ այդպէս իրարու դիմամարտ դրութիւններու մէջ հիմնական նոյնութիւն տեսնուեր է. Եւ ասն զի իրօք այսպիսի հիմ կայ. Լստ. անժխտելի ներհակութիւնները իրարու նմանելու կողմ մը ունին. եւ այս իրար ցոլացընող պատկերներուն մէջ նախագիծ պատկերը գտնել՝ քննաբանական արուեստին կիշնայ. այն պիտի ցուցընէ թէ առաջինը այս է. միւսները ասկէց օրինակուած են. Եղէկ գիտնալու է որ մարդս ինչպէս որ նիւթոյ շամանդաղ մը եւ մանրամաղ փոշի մը անգամ ստեղծելու կարող չէ. նմանապէս ինքնին գաղափար մը ստեղծելու կարող չէ. ** Ինչ բան որ ճշմարտապէս առաջին է եւ հաստատ գոյութիւն ունի՝ Լստուածն է. Լստուածոյ եւ արարչութեան եւ գերագոյն գաւորութեան եւ նախախնամութեան եւ հան-

* Չկարծուի թէ կուրորէն չբռնուելիք ըսելով ամէն մարդ այս բաներուն դատաւոր եւ քննիչ ըլլալ կը պահանջեմ. Լստուածոյ յայտնած ճշմարտութիւնը յիշեալ մեր քննութեան տակը չի նար. մերք քննելու կարող ըլլայինք նէ՝ նոյնը գտնելու կարող ալ կըլլայինք. եւ Լստուածոյ յայտնելուն կարօտութիւն չէր ըլլար. Բնական իրաւունքն այն է թէ այս ինչ բանը յիշաւ Լստուած յայտնած է. թէ այսպէս ըսողները մեզ կը խաբեն. Այս քննութեան մէջ աչքերնիս չորս բանալու եմք. եւ երբ ստուգեմք որ աստուծոյ յայտնուած է՝ այն ատեն կուրորէն հաւատալու եմք. Արդո՞ւսի պէս հարկւր աչք ալ ունենամք նե՛ անկէց անդին բան չեմք կըրնար տեսնել.

** Ինքնահնար ըսուած գաղափարներն ալ ճշմարտութեան մասնական բաղադրութիւն են. կէ-

դերձեալ կենաց. եւ մարդոյս անկմանը եւ վերանորոգութեան համար ինչ տեղեկութիւններ որ ամէն կրօնական դրութիւններու մէջ կը գտնուին, ընդհանուր յայտնութեան են. Եւ ար ամենասուրբ խորհուրդներն ալ ամէն հաւատքներու մէջ հետք ունին. Ազգապատգանքներն մեհհանական գրերը հիմայ Լստուածոյ գիտութիւններէն ծածուկ բան չունին. անոնց մէջ ալ հօր Լստուածոյ հաւատար որդին Լստուածոյ ճանչցուած է. Կերեւի որ աստուածային գաղափար խորհրդով մը բանասիրութեան եւ ճշմարիտ հնագիտութեան յառաջացումը ճիշդ այն ատենին ինկաւ՝ որ անհաւատութիւնն ալ զարգանալու վրայ է. որպէս զի ասիկայ գիտնական կերպով խայտառակութիւն Լստի ոմանց կարծիքը՝ որ գիտութիւնը հաւատքի հետ չըլլար կը կարծեն. Դեղը միշտ հիւանդութիւնն ու անոր դաւուած տեղին մօտերը կըլլայ. եւ մոլորեցընող եւ մոլորող եւ խաբուող խելքը բանաւոր չէ. Եւստիւս ծառէն ու տնով աստուածային պատուէրն արհամարհուելուն պտուղն է. Լստ. պտուղներուն մէկն ալ այն է՝ որ մարդկային խելքին մոլորելը ամէն օր աչքերնուս առաջն ունենալով ալ միշտ անոր առաջնորդութեանը կը վստահին.

Ուրեմն՝ այլեւայլ պաշտամանց մէջ մօտութիւն մը եւ հիման նոյնութիւն մը տեսնելու իրաւունք կայ. Պարսաւելին այն է, որ այս դաւուս մէջ այնքան առաջ գացած եւ ուրիշ ամէն բանի համար ի գործ դրուած քննաբանութիւնը այս նիւթոյս դալով զանց կըլլուի. ճշմարիտը սուտէն զատելէն իրաւելի մը կայ. չեն ուզեր հետազօտել թէ ո՞րն է աստուածային, ուսմունքը եւ որոնք են մարդոց հնարածները. Բաւական կը սեպեն կրօններուն մէջ տեսնուած քանի մի համեմատութիւնները. բայց ասիկայ հերքէ չէ. հետազօտել եւ գիտնալ պէտք է թէ ինչո՞ւ ասոնք կը տարբերին, եւ ինչո՞ւ կը միաբանին. եւ արդեօք անոնց մէկ ճշմարիտ, եւ միւսները անոր խանգարուածները չե՞ն մի. Եւնոք ամէնքը

սը մարդ եւ կէսը ցուլ մէկ հրէշ մը կերեւակայես. բայց այս գաղափարը քու ստեղծածդ չէ. ստեղծուած մարդ ալ ցուլ ալ գունայի երկու գաղափարները իրարու բաղադրողն են միայն. ինչպէս որ տուն շինողը տանն ստեղծողը չէ. ստեղծուած նիւթերը մէկ տեղ բերելով ասն ձեւ կը խօթէ.

միացնելու հոգը ապագային կը ձգուի. թնչ-պէս միութիւն պիտի ըլլայ՝ այն ալ չգիտեմք. եւ ասիկայ ապագային ձգուելուն պատճառն ալ այս է անշուշտ։ Այսպէս ներհակները միաբանելու փորձը ուրիշ կերպ յաջողուած չէ. բայց եթէ կատարեալ անտարբերութեամբ, ամէնն ալ սուտ են ըսելով։ Այլէքսանդրիայի դպրոցը որ կապաշտութիւնը քրիստոնէութեան հետ միաբանել կուզէր, եւ Պորփիրի եւ Պլոտինոսի եւ Յամբլիկոսի պէս փիլիսոփաներ եւ Յուլիանոսի պէս կայսր մը իրեն պաշտպան ունեցաւ, պարտաւ աշխատեցաւ։ Ողջամիտ փիլիսոփայութիւնը այն չէ որ առաջ կարգեր դնէ եւ ետքը այն կարգերը իր սր խառնէ. այդ գիւրդին բան մըն է, եւ քիչ մը համութիւն ասոր բաւական է։ Բանը որոշելուն եւ ստըկցընելուն վրայ է։ Եւ ասոր համար կէս ծամբան մնալը աղէկ չէ. բանին բուն ներքինը քննելու է. համոզուելով որ՝ մէկը թէ որ ճշմարիտը գտնելու համար անկեղծութեամբ եւ օրինաւոր ծամբով զօտուած իրեն օգնական բըռնէ նէ չսխալիր։ Ամէնէն աւելի՝ ճշմարտասիրութիւն պէտք է։

Պիւրնուֆ իր յիշեալ յօդուածին մէջ բնական կրօնքի ալ խօսքը կընէ. եւ անոր բուն արժէքը ճանչցընելուն կողմէն գովութեան արժանի է։ Դ՛հարուս փիլիսոփաները ամէն տեղ բնական կրօնք տեսնել կ'երազէին, եւ անոր հետեւելու է՝ կըսէին։ Պիւրնուֆ մէկ տեղ մըն ալ այնպէս բան շտեմներ։ Որ կողմն որ կը դառնայ՝ մէկ աստուծով մը եւ որոշեալ պաշտամունքով դրական կրօնք մը կը գտնէ։* Տեսեր է քրիստոնեայններ, հրեայններ, մահմետականներ, պուրաթայններ. բայց բնական կրօնից հետեւող՝ ոչ երբէք։ Ենկէց առաջ՝ եւ աւելի խորին մտածութեամբ Տրմէսդր ըսած էր՝ որ վերացեալ մտքը անեւելով մարդ տեսած չունի. տեսածները անգրիպի կամ գաղղիացի կամ գերմանացի կամ ուրուս են. եւայլն։ Բայց կուզէ որ ազգային նախապաշարմունքներն բուն մարդկութեան անխառն յատկութիւնը ծածկած է։ Մարդկութիւնն ալ՝ վերացաբար, բնական կրօնքն ալ, մէկ մէկ գաղափար են. բայց Աստուած կամեցաւ մարդիկ խումբ խումբ բաժնել, որ աղբ ըսուեցան. կամեցաւ ալ կրօնական յայտնուն մը յատկացընել, եւ անիկայ իրեն ընդունելի ցուցընել։ Ենոնք՝ որ մեր առաջը անգագար բնական կրօնք մը կը տըն-

կեն. եւ չեն գիտեր որ ցուցուցածնին նոյն իսկ քրիստոնէութիւնն է՝ քանի մի կարեւոր բաներէ զըրկուած. եւ որպէս թէ մերկացած. որուն լըմանը մեր քովն է, կը նմանին այն մարդուն՝ որ գլուխը եւ թեւերը եւ ոտքերը կոտրած հին արձան մը ձեռքը ունենալով պընդէ որ բուն մարդու նախկին կազմութիւնն այն է. եւ մեր ձեռքը գտնուած լըման արձաններուն համար ըսէ թէ անոնց գլուխները եւ ձեռքերը եւ ոտքերը ետքէն հնարած են։

Եսոնց դէմ կը հանեմք Պիւրնուֆ՝ որ իրենց հաւած գիտուններէն է. մեղի կուտակցութիւն չընելը իրենք ալ գիտեն. իր կարծիքն ունեցող մինակ ինք չէ. բնական կրօնքը անոր եւ համամիտներուն թող ցուցընեն։ Վրիստոնէութեան հակառակորդներուն մէջն ելած հերձիքը եւ տարաձայնութիւնը երկու բան մէկէն կը ցուցընէ. քրիստոնէութեան ճշմարիտ ըլլալը. եւ մարդկային խելքին մինակ իր ուժովը մնացած ատենը ճշմարտութիւն գտնելու անբաւական ըլլալը։

Վ Ե Ր Ք

ԿԵԹՈՒՂԻԿՈՍԻ ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆ

Ըսկէց առաջ Դաւանակ պարբերականը խոհանութեամբ եւ յառաջատեսութեամբ երկարօրէն գրած էր կաթողիկոսի լընտրութեան վրայ. որ հայերէն ըլլալուն եւ շատերու ձեռք անցնելուն համար հոս կրկնելն անօգուտ կը համարիմք։ Ո՛չ պակաս խոհանութեամբ՝ գրուած մէկ յօդուած մ'ալ Մէծհայի հաճախին մէջ գտանք, որուն կարեւորագոյն կտորները 'ի շնորհս աղէկ մը տաճկերէն չհասկըցողներուն՝ որպիսիք շատ կան մեր մէջ, թէ՛ եւ տաճկերէն խօսիլը կը սիրեն, Լըբեւիկն մէջ թարգմանեցինք՝ մեր խորհրդածութիւններուն հետ։ Մասի՛ լըագիրն ալ թէ՛ առաջ, եւ թէ՛ մանաւանդ Յունի. 29 ին թերթին մէջ նոյն նիւթին վրայ զգուշաւոր՝ բայց առաջիններուն նպատակէն տարբեր յօդուած մը կը հրատարակէր. որուն վրայ յաջորդ թուոյն մէջ կը խօսիմք։ Ըսայժմ Ընտրաբարբառ Օմբուիոյ լըագրոյն մէջ կարեւոր յօդուածն ըստ մասին մէջ կը բերեմք, որուն յունուար 8 ին թերթը Յունի. 29 ին մեր ձեռքը հասած է։

գիտեմք որ մեր փափաքածին չափ ընթերցող չունի մայրաքաղաքս. գուցէ ձեռքերնին անցնելու ժամանակը անորոշ ըլլալուն համար, Եյս լրագիրը կաթուղիկոսութեան խնդրոյն մասին այսպէս կը խօսի.

«Թէպէտ եւ կը հաւատամք թէ Կոստանդնուպօլսոյ ազգային ընդհանուր ժողովոյն որոշումները ազգօգուտ նպատակաւ եղած են. բայց չեմք կարծեր ամենեւին որ յիշեալ ժողովը յաջողի 'ի գործ դնելու զանոնք. բանդի երբ կը տեսնեմք թէ նոյն իսկ մայրաքաղաքին մէջ ազգային հաստատութիւնները եւ ազգային գործերը տխուր վիճակի մը մէջ կը գտնուին եւ անոնց հնարաւոր դարմանը չկրնար խորհիլ եւ գտնել. երբ կը տեսնեմք թէ Թուրքաստանի դաւառաց մէջ ազգային տխուր վիճակը բարւոքելու համար ըրած ջանքը ապարդիւն կը մնայ, ինչպէս կարելի է որ 55 հոգիէ բաղկացեալ ժողով մի, որ հազիւ թէ Կ. Պօլսոյ Հայ ժողովուրդը կը ներկայացընէ, յառաջ մատչի եւ Ռուսաստանի երկիրը գտնուած Երարասեան ընդհանրական Ս. Եթուոյն մէջ բարեկարգութիւն հաստատելու ձեռք զարնէ. նոյն կանոնադրութիւնը՝ որ շատ տարիներէ 'ի վեր հաստատուած եւ ընդունուած է, Հայաստանեայց եկեղեցւոյն աւանդութեանցը եւ ազգին իրաւանցը հակառակ է ըսէ, եւայն:

«Ս' եք կարծեմք թէ այս ծանր եւ փափուկ բաները յուզելու ժամանակը տակաւին չէ՝ հասած եւ առայժմ պէտք է խնդրուած մէկ եկեղեցական եւ մէկ աշխարհական պատգամաւորները յուղարկել եւ նոր կաթուղիկոսին ընտրութեան մասնակից ըլլալ մի եւ նոյն օրինակաւ որ Թուրքաստանի Հայ ժողովուրդը մասնակից եղաւ հանգուցեալ սրբազան 'Երեսէս եւ Ս. Մատթէոս կաթողիկոսաց ընտրութեանը. Քանզի տարակոյս չունիմք թէ առաջիկայ Սեպտեմբեր ամսոյն 15 ին յիշեալ ընտրութիւնը պիտի կատարուի, 'ի ներկայութեան պատգամաւորաց Ռուսաստանի, Սրաստանի, Պարսկաստանի եւ այլ երկիրներու Հայ ժողովուրդոց, առանց ուշադրութիւն մատուցուելու Կ. Պօլսոյ 55 հոգիէ բաղկացեալ ազգային ընդհանուր ժողովոյն պահանջանցը. ժողով մի՝ որ կարծեմք թէ օրինաւորապէս Թուրքաստանի բոլոր ազգը չկրնար ներկայացընել այս խնդրոյն նկատմամբ. որովհետեւ դաւառական բաղմամբիւ Հայերը երեսփոխան չունին անոր մէջ.

«Կը լսեմք թէ, ոմանք յեկեղեցականաց եւ աշխարհականաց կը խորհին եւ կը փափաքեն Սիւսու կաթուղիկոսութեան հոգեւոր իշխանութեանը ներքեւ դնել Թուրքաստանի Հայ ժողովուրդը.

բայց այս խորհուրդն ալ 'ի գործ դնելու դիւրին բան չէ. եւ անոր հետեւեալը շատ աղէտալի կրնայ ըլլալ. Եյս ամենայն պատճառաց համար, որոց վերայ ազգին զխաւոր եկեղեցականաց եւ զխաւոր աշխարհականաց ծանր ուշադրութիւնը կը հրաւիրեմք, հարկ է խոհեմութեամբ վարուիլ եւ շիտութալ այնպիսի որոշումներ ընել. որոց գործարուութիւնը՝ ազգային այժմեան կացութեանը մէջ, անկարելի ըլլալէ 'իզատ, կրնան վաւերաւոր հետեւութիւններ ունենալ ազգին կրօնական միութեանը համար. միութիւն՝ որ դժբաղդարար արդէն տկար հիմանց վերայ հաստատեալ է.

Որիչ պարբերական թերթերն ալ՝ անոնց զբաղմունքն ալ բանի տեղ զրուելու բաներ չեն. որովհետեւ ոմանք բողոքական ըլլալով այս բանիս վրայ խօսելու իրաւունք չունին. եւ միւսներն իրենց ըսածը իրենք ալ չգիտեն, եւ իրարու արձադանք են.

ՆՈՐ ՀՐԵՏԵՐԵԿՈՒԹԻՒՆ

ՊԱՏԺԱԿԱՆ ՕՐԻՆԱԳԻՐԻ ՕՍՄԱՆԵԱՆ

ՊԵՏՈՒԹԵԱՆ

Հաստատեալ Կայսերական հրովարտակալ տաճկաց 1234 թուին Օհլհիճճէի 28 ին. որ է 25 Յուլիս 1858. Ըմենուն դիւրիմաց եւ դիւրամերձենալի ըլլալուն համար հայերէն աշխարհարարի թարգմանուած, եւ ութամսլ դիրքով եւ ցանկէն զատ 40 երեսով տետրակ մը եղած է. Կը ծախուի մայրաքաղաքիս բոլոր հայ գրավաճառներուն խանութը.

ՏՆՕՐԻՆ = ԽՄԲԱԳԻՐ ԵՒ ՏՊԱԳԻՐ

ՅԱՂԷ. ՊՐ. ՏՐ. ԿՐՊ. ՏԷՐՈՅԵՆՑ

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

ՉԵՋԻՐ - ԽԱՅ